

Az elbeszélés hangnemét korántsem a balsejtelmű alaphelyzet határozza meg. Aligha lehet kérdéses, hogy Giorgio menekülése az önvizsgálat lélektani igényét hordozza magában, a „mit csinálók és miért csinálom” kérdéparancsát veti föl, hősünk emlékképeit mégsem az önvizsgáló terápia jól ismert fájdalma kíséri, emlékezése a lehető legtermészetesebb és legderűsebb emlékezés. Történetei, ha fölsejlik is bennük olykor egy árnyalatnyi melankólia, üdék, szívderítők, mosolyra indítók, mediterrán melegségű emberi történetek. Az élet szeretete járja át őket, még az emlékező rosszkedvében is. Sokkal inkább fellinis amarcord ez a visszatekintés, mintsem freudi lélektükrözés.

Aki már ismeri Marianacci verseit (ismerheti az *Odüsszeusz a szélben* című kötetéből, melyet a Napkút Kiadó adott ki 2005-ben, Budapesten), regényében is legkedvesebb témáit láthatja viszont: a szülőföld és a család megidézésén túl a földrajzi és a szellemi utazásokat, az emberi és az irodalmi találkozásokat, férfi és nő szenvedély uralta kapcsolatát. Az erősz különösen fontos szerepet kap a regényben. Már a stressz gyötrelmeiből is egy érzeki nőalak, Veronese egyik festményének álombeli figurája igyekszik kimenekíteni a főhőst: „...ott járt-kelt előtte, meg is szólította, rejtett, kacér pillantásokat eregett felé, talán üzenet volt ez, jel a szökésre”; és a menekülés bibliai szentségű útvonulát, a születésig visszavezető utat is éppen ő sugallja neki: „Egy távoli pontra mutatott a világegyetem térképén, egy üstökösként fénylő pontra, mely a Háromkirályok útját vezérelte Betlehembe”. A regény végén pedig, a gyermekszerelem ártatlanul erotikus epizódjai után igazi hús-vér figurává testesül ez a képből álommá lett, kétszeresen is elvont nőalak: Giorgio a gyönyörű Mariannával, a rovarok tudós kutatójával tér vissza magyarországi állomáshelyére, hogy vele együtt megfigyelje és maga is kövesse a leginkább szerelemre született lények, a kérészek nászünnepe. A tiszavirágzás, a szenvedély fűtötte rövid élet örök, ám olasz földön kevéssé ismert jelképe ezzel Giorgio életének jelképévé és a könyv címévé is válik.

A töredékes idő és lehetséges tágitása a költő Marianaccinak is jellegzetes motívuma. „A pillanatban fölemészttem a végtelent” – írja egyik versének emblematikus zárósortában, s a *Tiszavirágzás* szépprózájával most éppen arra tett kísérletet, hogy ezt a pillanatra sűrített végtelent szavakba foglalja. S amikor élvezetes regényét a magunk töredék-idejéből kitekintve, Lukácsi Margit szép magyar fordításában olvassuk, mindinkább az lehet az érzésünk, hogy ha az a bizonyos Proust-mondat nem került is elő, egy kicsit bővebb, egy kicsit más, újabb és eredeti változatban mégiscsak itt áll előttünk.

Szénási Ferenc

Szovjet lágerekben Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban, Lucidus Kiadó, Bp., 2006.

Stark Tamás első könyve 1989-ben a Történettudományi Intézet Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok kiadványsorozatában Magyarország második világháborús emberveszteségét tekintette át a korábbi, többnyire csak globális, hozzávetőleges becslésekkel szemben veszteséforrások (hadműveletek, fogság, zsidóság, vándormozgás) szerinti részletezésben, mindmáig a legkörültekintőbben és legalaposabban mérlegelt számszerű adatokra támaszkodva, olykor jelentősen módosítva a korábbi, többnyire erősen fölfelé kerekített becsléseket. Későbbi munkái is a világháborús évtized leginkább érintett intézményeivel, társadalmi csoportjaival foglalkoznak behatóan.

Legújabb könyve az évtizedeken át szinte tabuként kezelt témát, a Szovjetunió-beli magyar foglyok kérdéskörét járja körül. Jellemző, hogy a felhasznált irodalom jegyzékében feltüntetett mintegy százharminc tétel túlnyomó része az utóbbi másfél évtizedben látott napvilágot. 1989 előtt a forrásoknak csak az egynegyede jelent meg, azoknak is jelentős része nyugaton, emigráns szerzőktől. A foglyok kérdést érintő első komolyabb hazai tanulmányok az 1984-es évhez köthetők, de adataik egymástól többszörösen eltérnek. Stark Tamás már 1986-ban megállapítja, hogy a háború után nyugaton maradt és keletről vissza nem tért személyek lényegesen nagyobb mértékben csökkentették az ország népességét, mint a konkrét harci cselekmények áldozatai. Új könyve bevezetésében előljáróban leszögezi azt is, hogy a „hadifoglyok” a Szovjetunióban valójában kényszermunkások voltak akkor is, ha katonaként estek fogságba. Közvetett módon kifejezésre jut ez abban is, hogy a könyv címében nem „hadifoglyok”, hanem „foglyok” szerepelnek.

A könyv első harmadában a polgári lakosság elhurcolásának körülményeivel foglalkozik: földrajzi tájanként, megyénként, sőt fontosabb helységenként részletezi a harcok során szovjet fogságba hurcolt civil személyek számát. Külön fejezetet szentel a kárpátaljai magyar nemzetiségű férfiak, a Felső-Tisza vidéke, a Felső Bodroghöz és az Ung-vidék polgári lakossága elhurcolásának, a magyarországi „németek” „mozgósítása”-nak olyan helységekből is, ahol egyetlenegy német anyanyelvűt sem mutattak ki a népszámláláskor. Példákkal bizonyítja, hogy a súlyosabb harcok után több civilt hurcoltak el, nagyobb volt az erőszak és kollektív felelősségre vonás, mint a gyors előnyomulás után.

A Magyarország háború alatti, többszörösen megnagyobodott területéről elhurcoltak száma Stark Tamás szerint hat-száz-hétszázezerre, ebből a civilek százötven-kétszázezer-

re tehető. Más adatok szerint hétszázötven–nyolcszáz ezer lehetett a magyar kényszermunkások száma, s az egyik legújabb tanulmány a foglyok mintegy felére teszi a civilek arányát. Egy másik fejezet Magyarország háború utáni, jelenlegi területéről, a vidékről elhurcoltak számáról tájékoztat részletesen. Több évtizedes hallgatás után az 1990 óta rendelkezésre álló szovjet dokumentumok is növekvő fogolylétszám-ról tanúskodnak. Stark Tamás ebben a könyvében is igyekszik az adatokat a valóságot közelítő pontossággal számszerűsíteni, könyve nagyobb részében azonban a foglyok viselkedését részletezi, kezdve a tucatnyi magyarországi zsúfolt gyűjtőtáborral. Megállapítja, hogy a Dunától keletre eső táborokban a foglyok nagyobb része civil volt. A magyarországi táborokból a foglyok túlnyomó részét romániai tranzittáborokon (Máramarossziget, Brassó, Jași és a két legnagyobb: Temesvár és Focșani) keresztül szállították a Szovjetunióba. Az éhség és főleg a szomjúság következtében szállítás közben a foglyok tíz-húsz százaléka meghalt. A halottakat a sínek mellé fektették, halálukat nem regisztrálták.

A magyar foglyok zöme a donyeci iparvidéken, a Krím félszigeten és Ogyessza környékén, az Uralban, a Volga mentén, a moszkvai, minszki, kijevi, voronyezsi területeken, a krasznodari kerületben és Azerbejdzsánban végezte kényszermunkáját, de a Távol-Kelet kivételével szinte mindenhol voltak magyar foglyok.

A foglyok napi nyolc-tizenkét órás munkaideje gyakran hosszabbra nyúlt. A Donyec vidéki szénbányákban időnként tizenhat órát kellett dolgozni, sőt a foglyok gyakran harminc órát töltöttek egyhuzamban a föld alatt. Ehhez jött hozzá a munkahelyre vonulás időtartama. A munkanorma a munkavezetőtől és lágerparancsnoktól is függött. Aki nem tudott száz százalékot teljesíteni, kevesebb ételt kapott, így munkaereje megfogyatkozott. Ezért még kevesebb ételmiszert kapott, ami végelgyengüléshez vezetett, mert a napi háromszáz grammos kenyéradag nem volt elegendő az életben maradáshoz.

A fogolyéletet leginkább az éhezés jellemezte, jóllakni sohasem lehetett. (Az egy főre jutó állatállomány a Szovjetunióban még 1951-ben is alacsonyabb volt, mint 1913-ban, a cári korszakban.) A foglyok éjjelét a poloska keserítette meg, a nappalokat pedig a tetű. Az állandó éhezéstől és nehéz testi munkától a legyengült, felére csökkent testúlyú foglyok könnyen megbetegedtek, s a betegség gyakran végzetes volt. A halandóság a tél végi időszakokban volt a legnagyobb. A halálozás valódi okát azonban sohasem írták be a jegyzőkönyvbe. A foglyok olykor a hullakamrába bújva, magukat halottnak tetetve próbáltak elszökni a táborból. Ezért központi utasításra a hullakamrában levők fejét temetés előtt betörték. Szökési kísérlet miatt sok rabot lelőttek vagy brutálisan megbüntettek.

A kilátástalanság és tehetetlenség következtében járvány-

ként terjedt a búskomorság, ami gyorsította a testi leépülést is. De akadtak, akik kialakították a túlélés szabályait: nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb lesz az ember. Versenyt rendeztek az apró örömök felkutatására, és voltak, akik kapaszkodót találtak a hitben – amint ezt a Gulágon tíz évet eltöltött Olofsson Placid atya emlékezéseiben olvasható. A táborvilágnak is megvoltak a hősei és szentjei, ha nem is kanonizálták őket. (A visszaemlékezők többsége melegen emlékezik meg a jó szándékú, segítőkész orosz ápolónőről is, akik a hazamenetel reményének hangoztatásával tartották a lelket a beteg foglyokban.) Külön fejezet szól a foglyoknak a helyi lakossággal kialakult rendszerint jó kapcsolatáról.

A könyv utolsó fejezete a szülőhazába való visszatérés nagyfokú szervezetlenségét ecseteli. Az ország kommunista vezetőinek félrevezető állásfoglalásaival szemben kiemeli az új esztergomi érseknek, Mindszenty Józsefnek az elhurcoltak és foglyok ügyében kifejtett aktivitását. A visszatérők közül sok „politikailag megbízhatatlan” személyt visszaküldték a Szovjetunióba. Akik hazatértek, szigorú figyelemzésben részesültek: a Szovjetunióról csak jót mondjanak, mert visszaszállítják őket. 1947 nyarától Rákosi Mátyás kérésére a hadifogoly tisztek hazaszállítását le is állították, mert a kommunista párt ellenséget látott bennük, és nem kívánta részvételüket a választásokon.

Korábbi munkáihoz hasonlóan, Stark Tamás ebben a könyvében is törekszik a számszerű adatok ütköztetésére, tudva azt, hogy – mint már Pitagorasz megállapította – a számok és az arányok hozzátartoznak a dolgok lényegéhez. Összegezése szerint a szovjet fogságba került hatszáz–hét-száz ezer magyarnak – optimista becsléssel is – csak mintegy kétharmada jutott vissza szülőföldjére. A több mint kétszáz ezer eltűnt magyar többségének a halálát nem lehet dokumentálni, mert a gyűjtő- és tranzittáborokban, valamint a szovjet lágerekben vesztették életüket. Megállapítható az is, hogy a német és japán foglyok mellett a magyarok száma volt a legnagyobb a szovjet kényszermunka-táborokban.

A szövetséges hatalmak Teheránban, Jaltában és Potsdamban egyaránt egyetértettek azzal, hogy a háborúban vesztes nemzetek munkaerejükkel is járuljanak hozzá a Szovjetunióban a háborús károk helyreállításához. Stark Tamás könyvének különösen nagy értéket kölcsönöznek azok a fejezetek, amelyek a kényszermunkások élet- és munkaviszonyait tárják fel nyomtatásban is megjelent munkákra, kéziratok emlékezésekre és hiteles levéltári forrásokra támaszkodva. Könyvének ezek a részei idegen nyelvű – orosz, de főleg angol – fordításban való megjelenítésre (is) kíváncsiak. Annál is inkább, mert a nyugati történetírás alig foglalkozik a háború utáni szovjet kényszermunka-táborokkal, a legyőzöttek immorális és a nemzetközi jogba is ütköző kollektív büntetésével.

Kápolnai Iván